

Charakteristika vyjadrenia posesívnosti v slovenčine na pozadí jej protikladných vlastností

Alexandra Chomová

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Fakulta humanitných vied,
Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

Jazyk je osobitým odrazom sveta. Prostredníctvom neho (v špecifickom jazykovom spracovaní) sa vyjadrujú vzťahy mimojazykovej skutočnosti. Zakotvenosť (odraznosť) významovej stránky tejto kategórie v mimojazykovej skutočnosti je jednou z existenčných vlastností jazykových kategórií vôbec (Kačala, 2006). Vlastnícky vzťah je elementárnym spoločenským vzťahom opierajúcim sa o myšlienkový proces človeka, o vnímanie a uvedomenie si celého okolitého sveta a vzájomných vzťahov v ňom. Kategória posesívnosti ako jazyková kategória vyjadruje jeden z vývinovo prvotných a základných sociálnych vzťahov, ktoré si ľudstvo vo svojej genéze vytvorilo. Posesívnosť je motivovaná vzťahom istej substancie (posesor) k inej substancii (posesum) a charakterizuje sa ako obsahovo-sémantická kategória vymedziteľná zámenom *ČÍ*, z ktorej možno špecifikovať príslušnosť, vlastníctvo, teda vyjadrenie vlastníckeho vzťahu jednotlivca (prípadne skupiny) k objektu jeho záujmu.

Poznatky o svete, ktoré nachádzajú svoje vyjadrenie v komunikácii, sú u každého nositeľa jazyka podstatne širšie ako znalosti, ktoré predkladajú základné jednotky jazyka (Daneš – Hlavsa, 1981). Z toho vyplýva aj viacdimeziálnosť využitia tzv. posesívnych konštrukcií. V jazyku sa niektoré prostriedky často pomenúvajú ako posesívne, hoci nie všetky vyjadrujú posesívnosť v úzkom význame, teda v zmysle predmetného vlastníctva (napr. posesívne zloženiny), príp. tento vzťah nevyjadrujú vôbec (napr. posesívna kopula vo frazeologizmoch typu *mat' maslo na hlave*, ktoré nevyjadrujú posesívny význam a možno ich teda z hľadiska vyjadrovania vlastníckych vzťahov považovať za sémanticky vyprázdnené).

Pri širšom chápaní posesivity sa v rámci špecifického subordinačného druhu relácie dvoch entít (posesor a posesum), kde jedna prislúcha druhej, môžu vydeliť rozličné sémantické odtienky tohto vzťahu, ktoré súhrne stoja v pozadí tejto v jadre sémantickej kategórie. Najčastejší typ vlastníctva je vlastníctvo predmetné, primárne sa vzťahuje na človeka. Opakom je vlastníctvo abstraktné, v pozadí ktorého stojí citlivosť na javy opakujúce sa a uvedomenie si tohto opakovania, čo umožňuje rozšírenie základného modelu vyjadrenia posesívnosti v neskoršom stupni vývoja na ďalšie typy podobných, vlastníckych vzťahov. Zatiaľ čo v užšom chápaní posesivity sa tento vzťah viaže na vlastníctvo a príslušnosť objektov z najbližšieho okolia jednotlivca, neskoršie už ide aj o vlastníctvo zasahujúce abstraktné konštanty, ktoré sa viažu na psychiku, čas, sociálne danosti či na priestorové konštanty (miesto, geografický priestor). Rovnaká analógia sa objavuje pri vyjadrení vzťahov osoby k osobe, časti k celku alebo človeka k častiam svojho tela, ktoré je možné vzťahovať i k zvieratám. Tento pohyb možno badať aj vo vnútri jazyka. Obdobne sa napr. afix *-ovъ, *-inъ mohol preniesť

z označenia neodcudziteľnej entity (názvy častí tela) na označenie odcudziteľných entít.

V. Krupa (1980) sa domnieva, že kategória vychádzajúca zo vzťahu referenta (posesa) k jeho vlastníkovi (posesorovi) existuje ako hĺbková kategória pravdepodobne univerzálne (je to kategória týkajúca sa substantív). Na jednej strane tu stoja referenty predstavujúce akoby organickú časť celku (ktorú reprezentuje vlastník) a na druhej strane stoja entity, ktoré nie sú organickou súčasťou vlastníka. Organickosť na jednej strane a neorganickosť na druhej strane tvoria základnú extralingvistickú motiváciu privlastňovania. S touto kategóriou sa spájajú pojmy odcudziteľnosti a neodcudziteľnosti. Binárne členenie vlastníctva na „priame“ a „nepriame“, pričom „pri nepriamom vlastníctve sa odkazuje na predmet, ktorý vlastník nadobudol alebo inak získal do svojho dosahu“ (Krupa, 1980, s. 111), zodpovedá neodcudziteľnému a odcudziteľnému.

Podľa autorov knihy *Kategorija possessivnosti v slavianskich i balkanskich jazykach* (1989) kategória neodcudziteľnosti odráža paradigmatickú spätosť pojmov posesora a objektu ovládania (posesa) v jazykovom poznaní a absentujú pri nej špeciálne gramatické ukazovatele. Funguje len ako skrytá kategória, ktorá hrá dôležitú úlohu vo formácii sémanticko-syntaktickej štruktúry jazyka (1989, s. 61). Absolútna a neabsolútna odcudziteľnosť sa rozoznáva jazykovým vedomím. Posesor je konkrétny, ľubovoľný a referent absolútne neodcudziteľný, zahrnutý do jeho sémantiky cez predikatívne vyjadrenie (*Petrova ruka – Peter má ruku*). Ako absolútne neodcudziteľné sa chápu napríklad časti tela (okrem odrastajúcich), absolútne substancie (výška, miera...), teritoriálne jednotky všeobecného charakteru, osoby v príbuzenskom vzťahu, priatelia, rodiško, bydlisko, obklopujúce prostredie a predmety (veľmi úzko ponímané). Takto chápané vlastníctvo dáva možnosť transformácie, variovania. Na tomto pozadí sa v uvádzanom zborníku (1989, s. 113) rozlišuje vzťah posesívnosti dvojakého typu – príslušnosť a ovládanie:

– príslušnosť – objekt ovládania je určený poukázaním na posesora – gramaticky riadiacim členom je pomenovanie prislúchajúcej entity (*moje auto, matkin bratranec, dom otca*);

– ovládanie – posesor sa určuje poukázaním na objekt ovládania – posesor sa tu chápe ako gramaticky riadiaci člen konštrukcie (prostriedok kvalifikácie – *človek s čiernymi vlasmi, Peter má auto*).

1.

Pri nazeraní na kategóriu posesivity sa teda objavujú dve možnosti – optika, ktorá umožňuje chápať posesivitu širšie, a optika, ktorá umožňuje nazerať na posesívne vzťahy užšie. Tie je potom možné uplatniť pri opise samotných konštrukcií (foriem), ktorými sa posesívna relácia vyjadruje, a zároveň ich hodnotiť ako posesívne či nie. Podľa nášho názoru je vzhľadom na silnú obsahovú a logickú zviazanosť tejto kategórie s mimojazykovou skutočnosťou potrebné chápať ju v širšom zmysle. Predmetom vlastníctva je nejaká entita, ktorá sa poznáva ako vec, avšak nesie v sebe možnosť vlastníctva. Práve tým, že sa táto vec vyhlási za vlastníctvo, nadobúda novú vlastnosť – prechádza z „vonkajšej“ sféry do sféry osobného súcna. Obdobne B. Bednaříková (1998, s. 22) základný význam slovesa *mat'* v zmysle „ja vlastním“ považuje za prvotnú transcenciu existujúceho ja.

To, čo teda nemožno poprieť, je spätosť kategórie posesivity so sémantickým pozadím. Podľa P. Piťhu (1980, s. 194) sú vzťahy vyjadrované významom príslušnosti obsahovo rôznorodé (napr. vzťah celku a časti, vlastnosti a jej nositeľa). Avšak pre vyčlenenie týchto obsahov ako zvláštnych významov autor nenachádza žiadnu syntaktickú, morfológickú ani sémantickú oporu a upozorňuje, že pri určení týchto významov ako osobitých veľmi výrazne vystupuje do popredia závislosť od obsahovej interpretácie, kontextu či skúsenosti a následnej interpretácie samotným hovoriacim. Napriek tomu práve kvôli mnohoznačnosti a vnútornej štruktúrovanosti pojmu príslušnosť, sunáležitosti či príslušnosť a vzhľadom na prijaté široké chápanie vzťahu posesivity vyčleňujeme tieto významy ako osobité. Myslíme si totiž, že pri popise tejto kategórie sa nadväznosti na kontext (širší alebo užší) nedá úplne vyhnúť. To je možné podoprieť aj tvrdením J. Dolníka, podľa ktorého „pri odhaľovaní zákonitostí spájania slov treba analyzovať vzťahy troch úrovní, a to úroveň skutočnosti, myšlienkovú úroveň a úroveň jazyka“ (2003, s. 137).

Obsah (obsahová rovina sa chápe ako predjazyková, predstavuje vytvorené obsahy v ľudskom vedomí) je prvotný, medzi ním a formou je subordináčny vzťah. Forma fixuje modifikácie obsahu, a má naň spätný vplyv. Prostredníctvom jazykovej formy sa odraz skutočnosti vo vedomí, teda obsah, transformuje na jazykový význam. Význam je zároveň nerozlučne, dialekticky spätý s formou (porov. aj Bednaříková, 1998, s. 74). Pri posudzovaní vzťahu medzi výrazom, významom a zmyslom v texte je nutné súčasne prihliadať na obsah a formu. Ako zmysel sa chápe komunikatívny význam. Z toho vyplýva, že pri skúmaní vzťahu medzi formálnou a sémantickou štruktúrou výpovede (poznávací obsah), je potrebné prihliadať aj ku komunikatívnemu významu (zmyslu).

Pri našom opise jednotlivých spôsobov vyjadrenia relácií príslušnosti prijímame nasledujúce charakteristiky posesívneho vzťahu:

- posesivita spolu so vzťahmi existencie (a lokalizácie) predstavuje jeden zo základných mimojazykových vzťahov nachádzajúcich svoje vyjadrenie prostredníctvom jazykovej formy;
- žiadna entita nemôže existovať bez vzťahu k inej entite; posesivita predstavuje jeden zo závažných prostriedkov vyjadrenia relácie medzi dvoma entitami vôbec a ako taká sa realizuje prostredníctvom subordinácie (Bednaříková, 1998, s. 36 – 37);
- posesívnosť je vyjadrenie vzťahu jedného zo základných vzťahov mimojazykovej skutočnosti, ktorého participantmi sú minimálne dve entity charakterizované ako posesor (vlastník) a posesum (vlastnená entita);
- posesívnosť je v prvom rade sémantická kategória;
- je to prostriedok výraznej individualizácie výpovede – na jednej strane sú entity prisvojené človeku všeobecne (vlastné každému človeku), na druhej strane entity prisvojené, prislúchajúce len jedinému posesorovi; takýto vzťah medzi posesorom a posesom vylučuje možnosť súčasnej relácie s inými entitami (tak na strane posesora, ako na strane posesa), tzn. že neexistuje iná entita, ktorá by ovládala (vlastnila) tú istú substanciu (vylúčenie súčasnej relácie k dvom entitám nevyklučuje, že pozíciu posesora i pozíciu posesa môže zastávať skupina entít);
- vlastnená entita môže mať vzhľadom na svoj charakter a na charakter posesora hmotnú aj nehmotnú povahu;

– vlastnícky vzťah je relácia, v rámci ktorej participantom v pozícii posesora je primárne ľudská bytosť ako individuum uvedomujúce si taký vzťah, ten vyplývajúci zo vzťahu k entitám z najbližšieho prostredia sa môže prostredníctvom projekcie prenášať aj na vzťahy okolitého sveta (v súvislosti so zvieratami i predmetmi);

– na základe projekcie predmetného vlastníctva medzi človekom a vlastnenou substanciou a chápania podobných vzťahov sa rozširuje vnímanie tohto vzťahu aj na substancie nehmotnej povahy a disponentom (tým, komu entita prislúcha) sa môže stať i zviera alebo neživá vec – pri chápaní takého vzťahu však už treba rátať s istými obmedzeniami (keďže tieto entity nemôžu byť vlastníckmi v pravom zmysle slova);

– v rámci posesívneho vzťahu možno rozoznávať niekoľko parciálnych významov, ktoré sa viažu a navrstvujú na skutočný vzťah medzi participujúcimi entitami (rozoznávanie týchto vzťahov sa viaže len na mimojazykovú skúsenosť, nenachádza špecifické vyjadrenie v ich jazykovom odraze) – napr. vzťah k inherentným súčasťam posesora, vzťah časti a celku, vyjadrenie príbuzenských vzťahov, a pod.;

– posesívny vzťah je možné chápať užšie a širšie, v rámci užšieho chápania hovoríme o špecifickom type príslušnosti medzi posesorom s rysom [+person] a posesom s rysom [+konkrétum], v rámci širšieho chápania treba do posesívneho vzťahu zahrnúť príslušnosť, disponovanie, vzťah časť – celok (prirodzená väzba medzi referentom predstavujúcim celok a jeho závislými zložkami, časťami) so špecifickou skupinou označujúcou časti tela, abstraktné vlastníctvo, vzťah k akciám, vzťah k entitám, ktoré nemôžu byť predmetom vlastníctva jedinej osoby a pod.;

– vyčlenenie abstraktného vlastníctva sa viaže na predstavu posesora ako celostného organizmu, jednoty všetkých biologických, psychologicko-fyziologických a sociálne podmienených psychických vlastností; vzťah vlastníctva = vzťah dvoch entít, z ktorých jedna je činiteľ deja (vlastní/privlastňuje) a druhá je predmetom deja (je vlastnená/privlastnená) – ak tento vzťah chápeme ako akciu, resp. ak ide o statický moment, výsledok deja;

– relácia posesívnosti v sebe spája proces vzniku, udržania vlastnených entít a disponovania nimi (zo strany personického posesora), pričom samotná relácia medzi posesorom a posesom je výsledkom predchádzajúceho procesu (privlastňovania), čo naznačuje temporálny aspekt a naň sa viažuce možnosť zmeny samotného vzťahu vlastníctva.

Posesívnosť teda chápeme ako jeden z významov príslušnosti. Tento široko chápaný pojem sa konkretizuje v závislosti od participantov vzťahu, ktoré vstupujú do konkrétnej konštrukcie i od širšieho kontextu. V rámci sémantických odtienkov vzťahu príslušnosti je možné s opretím sa o mimojazykovú skutočnosť vydeliť:

1.1 **príslušnosť** ako strešný pojem vyjadrujúci vzťah medzi dvoma entitami; príslušnosť sa rozlišuje podľa charakteru participantov, takže v sebe môže zahŕňať okrem úzkeho posesívneho vzťahu pozorovateľného medzi personickým posesorom a predmetným posesom aj príslušnosť predmetných, neživých a abstraktných entít, ktorú možno hodnotiť ako reláciu podobnú posesívnej relácii;

1.2 **prináležitosť** – vzťahy blízke vlastníctvu zahŕňajúce aj vlastníctvo inej kvality, akú predstavuje predmetné vlastníctvo:

1.2.1 **ovládanie** – vzťah osobného vlastníka a životného (nie osobného) posesa – podmienkou je možnosť mať na ovládanú entitu nejaký vplyv, čo umožňuje ovládateľovi slobodne s ňou nakladať (ako pozadie temporálne chápaného vlastníctva);

1.2.2 **vzťah autorstva, pôvodcu** – špecifický vzťah k výsledkom ľudskej činnosti, artefaktom (v predmetnom i nepredmetnom zmysle);

1.2.3 **abstraktné vlastníctvo** – prináležitosť abstraktných entít – napr. hlas;

1.2.4 psychické a fyzické a fyzikálne vlastnosti ako podklad **popisu subjektu** (aj objektu) – **kvalifikácia**; posesívne formy sa tu využívajú na popis objektu, čím sa v oblasti myšlienково-obsahových štruktúr prisvojovaná entita stáva novým argumentom – vyjadrením samotného popisu (porovnaj Bednaříková, 1998);

1.2.5 **nositeľ deja** – viaže sa na predstavu posesora ako celostného organizmu, od ktorého nemožno oddeliť činnosť a jej výsledky (toto vyčlenenie sa viaže na proces interiorizácie);

(Pozn.: Bednaříková (1998) vo vzťahu k zvieratám hovorí o vzťahovaní, my sa pri relácii k predmetným entitám prikláňame k pojmu prináležitosť – napr. *Ramonova búda, Ramonov obojok*);

1.3 **vlastníctvo** – špecifická relácia ako výsledok súboru procesov vzniku a udržania vlastníctva nejakej entity (privlastňovania), centrom tohto vzťahu je predmetné vlastníctvo v zmysle majetku, vlastnícky vzťah zároveň obsahuje disponovanie vlastníctvom entitou nesúce rys dočasnej držby vecí s právom ľubovoľne s ňou nakladať; v pozícii posesora v takto chápanom vzťahu môže byť len osoba; patrí sem aj právne podmienené vlastníctvo ako súhrn všetkých vecí, ktoré niekomu patria (majetok, dŕžava);

1.4 **špecifické vzťahy príslušnosti** – prináležitosť, súnáležitosť:

1.4.1 **vzťah časť – celok** – označenie vzťahu časti a celku – vzťah inklúzie, uzavretia, zahrnutia, ale aj podradenosti čo do rozsahu pojmov (mero/patronymie) – korešponduje s formuláciou X je časťou Y; vyjadrenie prináležitosti niektorej inherentnej súčasti posesora (obsiahnutosť, neoddeliteľná spätosť, trvalé umiestnenie prvku);

1.4.2 **organická súčasť** – týka sa len pomenovaní častí tela osôb a zvierat, vyjadruje sa bytostná spätosť – sunáležitosť (ako vzájomný vzťah medzi posesorom a entitou);

1.4.3 **vzťah spoločenský a príbuzenstva** ako špecifický vzťah vychádzajúci presné vekové a generačné rozvrstvenie participantov viažuci sa na istý špecifický výsek skutočnosti.

2.

Posesívny vzťah ako špecifický druh relácie príslušnosti nachádza svoje rôznorodé jazykové vyjadrenie. Výber prostriedkov na pomenovanie jednotlivých odtienkov posesívneho vzťahu vychádza predovšetkým z komunikačných potrieb. K základným a explicitným spôsobom vyjadrenia sa radí predovšetkým predikácia. Avšak jazyk disponuje viacerými možnosťami, ako priamo pomenovať či naznačiť posesívny vzťah. Pri niektorých jednotkách vystupuje sémantický rys posesivity výrazne do popredia, inde je v pozadí. Na formálno-gramatickej, sémanticko-funkčnej, pragmaticko-komunikačnej rovine v rámci možných posesívnych vyjadrení v slovenčine v rámci interlingválnej komparácie badať protikladnosť (čo sme naznačili už v predchádzajúcej časti). V nasledujúcej časti sa venujeme opisu protikladných vzťahov v rámci kategórie posesivity na sledovaných rovinách. Keďže vzhľadom na rozsah ich vydelenia

i samotnej charakteristiky nie je možné pojať ich na tomto priestore komplexne, zameriame sa na niektoré z nich. (Pozn.: príklady na jednotlivé spôsoby vyjadrenia posesívnosti dokladuje z excerpovaného materiálu z oblasti umeleckej, ale aj publicistickej literatúry – vzhľadom na rozsiahlosť materiálu jeho zoznam neuvádzame; pri historických dokladoch – uvádzame pri nich údaj o roku – pravopisnú ani grafickú podobu pôvodného textu neupravujeme, napr. zachovanie pôvodnej kvantity, nerozlišovanie joty a ypsilon podľa súčasných pravidiel, grafický zápis *w* v pozícii *v* a pod.).

2.1 Posesívnosť vyjadrená pomocou predikačnej konštrukcie – posesívnosť vyjadrená mennými konštrukciami. Posesívnosť a na ňu sa navrstvujúce významy

Do tohto protikladu vstupujú konštrukcie charakterizované prítomnosťou, resp. neprítomnosťou slovesa so sémantikou zviazanou s významom vlastnenia ako riadiaceho člena vety. Kritérium je teda formálne – spôsob spojenia posesora a posesu. Zatiaľ čo v menšej konštrukcii, ktorej formálnym prejavom je determinácia, sa tento vzťah podáva ako hotový, daný, v predikácii tento vzťah medzi entitami vzniká práve ich spojením. Tu sa obe entity aktuálne uvádzajú do vzťahu. Prisdzovanie vzťahuje príznak aktuálne a zámerne, je to prejav dynamiky mimojazykovej skutočnosti, ktorá je neustále vo vývoji, v pohybe, mení sa.

2.1.1 Predikačné konštrukcie vyjadrujúce posesívny vzťah

Predikácia sa chápe ako lexikálny prostriedok vyjadrenia kategórie posesívnosti. V tomto spojení sa do vzťahu dostáva posesor (vlastník) a posesum (vlastnená substantia). Úlohu predikátu zastávajú v prvom rade slovesá, ktoré význam vlastnenia, príslušnosti obsahujú vo svojej sémantike. K základným slovesám tohto typu patria – verbum **mať** (*Či vieš, že mám žltú pyžamu a že som ju pol dňa vyberala?*), **vlastniť** (*Tí skutoční milionári totiž vlastnia firmy a sami seba zamestnávajú iba za (...) nízku mzdu.*), **patriť** (*...v izbe, ktorá patrila iba jemu...*). Tieto slovesá patria k explicitnému vyjadreniu posesívnosti. Na prvom mieste v tejto množine predikátov stojí sloveso *mať* v základom, plnom lexikálnom význame „byť vlastníkom“. Sloveso *mať* je samo osebe prísudkom vety. Posesívne *mať* vyjadruje zahrnutie toho, čo je v doplnení slova, do sféry subjektu. Doplnenie je vyjadrené bezpredložkovým akuzatívom substantíva, príp. zámena. Tento vzťah sa chápe ako inklúzia. Vzťah inklúzie do sféry subjektu sa sémanticky modifikuje (napr. čistá posesívnosť, záujmová účasť) v závislosti od charakteru subjektu a doplnenia slovesa (Bednaříková, 1998, s. 21).

Samotné sloveso *mať* má okrem základnej lexie „byť vlastníkom“ aj ďalšie lexie. Na to, že na základné myšlienkové modely sa pri významovej výstavbe výpovede navrstvujú (a to fakultatívne alebo obligatórne) ďalšie sémantické komponenty (sekundárnymi sémantickými zložkami), upozorňuje B. Bednaříková (1998, s. 33). Spomína napr. kauzativnosť či subjektívne hodnotenie. Ako polysémant obsahujúci niekoľko lexíí s rozličnými významami verbum *mať* chápe i M. Ivanová (2006, s. 166 – 177). K lexíám tohto slovesa patrí – *mať* v plnom lexikálnom význame „**byť vlastníkom, vlastniť**“, *mať* význame „**vlastniť s istým cieľom, na istý čas**“, *mať* vo význame **držať, prechovávať, nosiť**“, „**posesívnosť ako výsledok**“ vyjadrený slovesom *mať* vo význame **vlastniť** (teda ako výsledok predchádzajúcej činnosti, aktivity subjektu) v zmysle „**po úsilí niečo získať alebo zmocniť sa niečoho**“, *mať* s významom „**byť v príbuzenskom, resp. v akomkoľvek spoločenskom pomere**“, *mať* vo význame „**pra-**

videlne dostávať“, *mať* vo význame „*obsahovať*“ (vyjadruje sa tak príslušnosť, súčasť, obdobne ako vzťah časť – celok).

Význam posesívnosti však môže niesť i sloveso **byť** v prípadoch typu *Čižmy sú moje*. Také spojenie je záväzne doplnené vyjadrením posesora vo forme posesívneho zámena alebo adjektíva (desubstantíva, v základe ktorého je všeobecné alebo vlastné meno posesora).

2.1.2 Posesívnosť vyjadrená mennými konštrukciami

Z formálneho hľadiska v týchto konštrukciách absentuje sloveso. Posesívny význam je tu dominantne vyjadrený prostredníctvom sémantickej determinácie (a to najtesnejším spojením s nadradeným substantívom ako atribút). Základným spôsobom vyjadrenia je teda determinatívna syntagma, v ktorej sú sémanticky relevantné oba členy. Prostredníctvom tohto spojenia dochádza k zužovaniu rozsahu nadradeného substantíva – takto sa vyjadrujú statické vlastnosti, ale aj vzťahy k živým bytostiam, veciam a javom. Obsahovo ide o subordinatívny vzťah. V tomto spojení sa vyčleňuje nadradený a podradený člen, pričom syntakticky podradený člen vyjadruje nejakú modifikáciu platnosti významu syntakticky nadradeného člena. Takto sa vyjadruje posesívnosť prostredníctvom *posesívneho adjektíva*, *posesívneho zámena* či *posesívneho datívu*.

Základným pádovým vyjadrením príslušnosti je *adnominálny genitív*. Adnominálny genitív je bezpredložkový. Avšak k determinácii vyjadrenej prostredníctvom tohto pádu možno zaradiť i *spojenie predložky bez s genitívom*. Toto predložkové spojenie však vyjadruje negatívnu posesívnosť, teda neovládanie, nedisponovanie, neobsahovanie. Paralelou k týmto spojeniam sú *adjektíva s prefixom bez-* (typ *bezzubý*, *bezdetný*). Predložkovým genitívom sa vyjadruje i vzťah príbuzenstva a autorstva (konštrukcia *od s genitívom*).

Ak je kritériom neprítomnosť slovesa, potom uvedené konštrukcie nie sú jediným spôsobom na vyjadrenia vzťahu vlastníctva (či jeho sémantických odtienkov). K menným vyjadreniam treba zaradiť aj tie, ktoré nepatria k centrálnym prvkom, príp. pri ktorých sa vyjadrenie posesívnosti navrhuje na iné významy, a majú menný charakter. Je to predovšetkým vyjadrenie posesívneho vzťahu či vzťahu príslušnosti prostredníctvom pádu, a to iného ako genitív. Radíme sem *bezpredložkový akuzatív*, *predložkový inštrumentál* a *predložkový lokál*. Ďalej do tejto skupiny radíme jednoslovné vyjadrenie posesívnosti. Dominantným členom tejto skupiny sú zložené slová vyjadrujúce privlastňovanie pomocou významu „majúci to, čo sa zloženým prídavným menom označuje“, tzv. *posesívne zloženiny*. Takto vyjadrená posesívnosť sa opiera o široké chápanie tohto vzťahu, na základe ktorého tento vzťah možno považovať za inherentný. Podkladom na zaradenie uvedených jednotiek k mennému vyjadreniu posesívnosti je i slovotvorná parafráza (pozri Vužňáková, 2005), podstatou ktorej je rekonštrukcia motivačného a slovotvorného významu *odvodených* a *zložených lexikálnych jednotiek*. Tak možno jednoslovné vyjadrenie nahradiť substitúciou, ktorej zmyslom je vzťah príslušnosti, prípadne iných odtienkov vlastníckeho vzťahu. Na základe tejto substitúcie sem možno zaradiť lexémy ako *štyridsiatnik* („ten, kto má štyridsať rokov“), *štvorhran* („to, čo má štyri rovnaké hrany“) či *maloletý*, *dvojročný* (vyjadrenie veku), *8-metrový*, ale i adjektíva typu *fúzatý*, *plavý* a substantíva *bradáč*, *nosáč* a pod. Sémanticky tieto lexémy vyjadrujú stav alebo vlastnosť.

Ďalším členom tejto skupiny je adjektívum **vlastný**, ktoré vyjadruje posesívny vzťah zastupujúc príslušné posesívne zámeno v závislosti od podmetu vety – *Plakala nad vlastnou biedou.*; *...máš dobre zariadenú kanceláriu vo vlastnom dome...* Toto adjektívum v sebe nesie význam zámena *svoj*, avšak môže byť doplnené i ďalším posesívnym zámeno, čím sa posesívny vzťah intenzifikuje – *...a všetko uhádol tak, ako by mal tie peniaze vo svojom vlastnom tegezi (vačku).* Jeho opakom je adjektívum **cudzí** s významom „patriaci inej osobe, inému kolektívu“ – *Pomáham opatrovať cudzie deti, keď nemôžem mať svoje.*

Radíme sem aj vyjadrenie posesívnosti prostredníctvom **neurčitého zámena** – *Ostatné sa stratili, nevedieť v čích rukách.* Rovnako i vyjadrenie posesívneho vzťahu prostredníctvom **konštrukcie, v ktorej vystupuje vzťahné zámeno (ktorý)**. Takéto konštrukcie možno transformovať na konštrukciu s príslušným posesívnym zámenom – *Na jeho veľkej hlave pozorujeme dlhé a visiace uši, malé oči, a veľmi dlhý a pohyblivý nos či rypák na ktorého konci nachodí sa jako prst hrubý a dlhý výrostok.* (Pozn.: o slonovi)

2.1.3 Vyjadrenie posesívnosti a iných/spríevodných vzťahov

Vyčlenenie iných vzťahov sa viaže na široké ponímanie posesívneho vzťahu. Sémantické odtienky vyplývajú zo spôsobu vyjadrenia sledovaného vzťahu, z konkrétneho obsadenia posesívnej konštrukcie (významu jednotlivých lexikálnych jednotiek a vzťahov medzi nimi). Niektoré významy vyplývajú priamo z vyjadrenia príslušnosti ako všeobecného pojmu (napr. vyjadrenie príbuzenských vzťahov, mentálneho vlastníctva, vzťah autorstva, vzťah časť – celok a ďalšie). Ďalšie významy koexistujú popri posesívnom význame (resp. sa tu chápu ako dominantné) alebo sa na posesívny význam navrstvujú (napr. okolnostné, lokalizácia, prospechovosť – neprospechovosť). Uvedieme niektoré z nich:

a) vzťah časť – celok – tento vzťah vyjadruje predovšetkým genitív – *Na dvoch klíčiach listoch javora sa objavili farebné odtiene.*; *...kde-tu vykúkali nevinné hlávky modrých nevädzi.*; inštrumentál – *Prišla mu na um stolička s kolieskami...*; možno ho sledovať aj v konštrukciách so slovesom mať – *šaty majú vrecká;*

b) organická súčasť (časť tela) – tá sa záväzne vyjadruje len vo vzťahu k živému posesorovi (osobe, zvieratú); uvedený význam vyjadruje napr. genitív – *...díval som sa potom ukradomky po tvárach okoloidúcich...*; *...zlomeným krídlom albatrosa...*; *Ospravedľňuje sa nevoľná deva, ktorej oči zaiskrili sa leskom bôľnych slz...*; posesívne adjektívum – *...fasády domov, odporné ako tvár korheľova...*; posesívny datív – *...do rebier sa mu zaprel ťažký vzdych.*; *Dobrej Miluške krutý bôľ zovrel srdce...*; inštrumentál – *Mišo iba plecom uhol*; lokál s predložkou *o*, pri ktorom je záväzne číslovka – *drak o troch hlavách;*

c) stav vyjadruje sloveso mať – *Vieš, že Ján mal slabé srdce?*; *Mala som štrnásť rokov...*; posesívny datív – *Dvíha sa mi žalúdok.*; *Marte celým telom prebehol podivný chlad...*; posesívne adjektívum, resp. pronominum v spojení s deverbatívom – *...jej zúrivosť dosiahla vrchol...*;

d) kvalifikácia (akosť, vlastnosť, resp. jej nositeľ, miera, kvantita) – v týchto konštrukciách je váha výpovede presunutá práve na výraz vyjadrujúci kvalifikáciu; tento význam rovnako vyjadruje sloveso mať – *Má hnedé vlasy...*; *...ved' má jastrabie oči!*; genitív vlastnosti – *Mal on dievča krásnej tváre.:/*; posesívne zloženiny – *...obrátil k nej tvár červovlasý otec...*; výrazy vyjadrujúce inherentnú posesívnosť vyznačujú sa na

základe substitúcie s konštrukciou vyjadrujúcou posesívny vzťah – ...v pozadí (...) *kolmo na zem postavený štvorhran...*; ...*stredná časť stratovulkánu* s rozmermi 18 x 22 kilometrov.; ...*dva metre vysoké dvere pod hlavným oltárom...*; *Fúzatý sa k nej otočil...*;

e) bývalý majiteľ – tento význam vyjadruje predložkový lokál (s predložkou *po*) – *Patranovský mal tu v kúpeľnom mestečku nevelkú vilu po matke...*;

f) chýbanie, neprítomnosť – je významom zviazaným s negáciou posesívneho vzťahu. Popiera sa jeho existencia, príslušnosť, obsahovanie. Význam negatívnej posesívnosti sa kumuluje vo význame adjektív utvorených predponou *bez-*, prípadne sa vyjadruje paralelnou genitívnou konštrukciou s predložkou *bez* – *jediný newlastný brat dietok bez otca.* (1889); *Mren (...) má takže bezzubé čeluste...* (1870);

g) lokalizácia/určenie miesta – konštrukcie tohto typu predmet vo vlastníctve subjektu priestorovo lokalizujú. Možno ich rozložiť na výraz vyjadrujúci vlastníctvo a na výraz lokalizujúci predmet. Je to teda vzťah, ktorý vznikol konjunkciou dvoch jednoduchých konštrukcií: posesívny vzťah + lokúcia. Lokalizačné doplnenie je v niektorých prípadoch prvkom významovo dôležitým. Posesívnosť i lokalizovanie sa spája i v komplexnej forme vyjadrujúcej význam *nachádzať sa, vyskytovať sa* – *Ruky mal vo vreckách.*; význam polohy a lokalizácie vyjadrujú aj konštrukcie *mať* + trpné participium – *Šaty mal hodené na stoličke.*; Lokalizovanosť sa vyjadruje prostredníctvom slovesa *mať* – *...on nemel žiadneho reťaze okolo krku...*; subjekt môže vyjadrovať lokalizáciu i v akuzatíve, tu sa lokalizuje prežívanie stavu v konkrétnej časti tela subjektu – *Podošvy ma bolia; Hlava mi hučí...*;

h) prospech, resp. neprospech – tento význam sa výrazne vyčleňuje pri datíve, ale môže ho vyjadriť i akuzatív (s obmedzením na duševné a telesné stavy) – *Eve zmizla blúza...*; *Dýcha si na prsty...*; *...dieťa mi umiera...*; *bolí ho hlava; bolia ho zuby*;

i) emfáza, pozitívny, resp. negatívny vzťah, rešpekt, úcta, ironizácia – uvedené významy sa realizujú v rámci konštrukcií s posesívnym zámenom – *Deň môj sa skláňa...*; *Také vítanie od mojej zasnúbenice nezasluhujem.*; *Dráma táto silno zatriasla myslami obecnstva a skormútila srdcia millionow poddanných Jeho Weličenstwa...* (1889);

j) habituálnosť, všednosť, opakujúci sa dej – posesívne vyjadrenie sa môže viazať na vyjadrenie pravidelne používaných predmetov, opakovanie vykonávanej činnosti či opakovaný výskyt nejakého stavu – *Dáva si svoju (zvyčajnú) kávu; Už zase ma bolí (tá moja) hlava.*;

k) zreteľ – *Patranovský sa ľahučko usmial, akoby dobrá chvíľa dcérina i na neho prechádzala.*; *Zatvorila som oblok, vzala svoju studenú kávu a chlieb...*; *Keby som ja bola na vašom mieste (...) hanbila by som sa...*

2.2 Temporálny aspekt vo vyjadrení vlastníckych vzťahov (zmena vlastníckeho vzťahu – trvanie vlastníckeho vzťahu)

Vyčlenenie tohto protikladu súvisí s vnímaním posesívneho vzťahu spojeného s časovým rozmerom. Tak sa môže uvedená relácia chápať ako dočasná (obmedzená), resp. trvalá (neobmedzená). Na rozmer času sa tu navrstvuje možnosť zmeny a jej vnímanie zo strany posesora. Je to nevyhnutné spojenie, ktoré vyplýva z faktu, že čas plynie a že sa subjekt i objekt potenciálne i reálne v čase nevyhnutne menia (prechádzajú zmenou). Na časovej osi však zároveň možno sledovať rozdiely – od potenciál-

nej zmeny, predpokladu zmeny po jej realizáciu – tu treba rátať s presupozíciou, predpokladom. Predpoklad zmeny v sebe nesie povaha vzťahu medzi ovládateľom a ovládanou entitou a jej nositeľom môže byť vo vyjadrení posesívnej konštrukcie sloveso. Všimneme si predovšetkým konštrukcie, ktoré vyjadrujú možnosť zmeny ako príznakový člen protikladu. V posesívnych konštrukciách sa vyzumieva posesivita už existujúca a ďalej trvajúca. Iné konštrukcie vyjadrujú, že posesivita práve vzniká, príp. posesivita už skôr existujúca zaniká.

Všimneme si príklad *Máš novú košelu*. Prosté konštatovanie stavu vyjadrené prostredníctvom slovesa *ne/mať* (*máš košelu*) sa modifikuje časticami *raz, ešte, stále, už, viac* (spája sa len s negáciou – substantívum je v akuzatíve alebo genitíve, je to príznakové vyjadrenie), prípadne adjektívom *nový*, ktoré nesie význam „ktorý práve, nedávno vznikol“, čo sa dá vzťahovať i na vzniknutú reláciu medzi entitou a jej vlastníkom, čím sa vyjadruje vzťah, ktorý predtým neexistoval.

Dôležitá je tu časová dimenzia a určenie východiskového bodu. Rôzne výrazy príslovkového charakteru, častice *ešte, už, zase/znova* a pod., adjektívum *nový*, prípadne sloveso (predovšetkým prostredníctvom kategórie času) sa vzťahujú na temporálne vymedzenie/obmedzenie vznikajúceho, potenciálneho, zanikajúceho či rušeného vzťahu príslušnosti. Demonštráciou zmeny môže byť konštatovanie *nemám auto*. Táto konštrukcia v zmysle „nikdy som nemal auto“ stojí oproti spojeniu *už nemám auto*, ktoré nesie presupozíciu „v minulosti som mal auto“.

Takéto štruktúry je možno rozdeliť na dve vypovedané časti – na časť netvrdenú, predpokladanú a na časť tvrdenú tvoriacu vlastný význam výpovede. Predpoklad chápania vypovedaného ako zmeny je v presupozícii. Na základe predpokladu sem možno radiť podľa F. Daneša a Z. Hlavsu (1981, s. 73) i predikáty *stratiť* a *zmiznúť*, pri ktorých je ako podklad zmeny prítomná kauzalita. Presupozíciou je skutočnosť, že posesor môže stratiť len to, čo predtým mal. Základným funktorom je tu pojem času, argumenty sú tu vo vzťahu pred a po v časovom zmysle. Predikát, príp. iný výraz (napr. častice *ešte, už* vyjadrujúce protiklad začiatok – ukončenie stavu) tento vzťah aktualizuje. Zameriame sa len na explicitné vyjadrenie posesívnosti, teda na posesívnosť chápanú užšie (v zmysle zameranosti na predmetné vlastníctvo). Ako sémantický variant vlastníckeho vzťahu sa tu pri viacerých konštrukciách vyzumieva disponovanie, ktoré vyjadruje momentálneho držiteľa predmetu. Aktuálnym disponentom nemusí byť samotný majiteľ predmetu.

Mimojazykovo sa tu rozoznáva kategória času a jej plynutie. Vykonávaná činnosť sa realizuje s uvedomovaním si zmeny (vzťahu), na pozadí ktorého je vnímanie novej, aktuálnej situácie, odlišnej, inej od predchádzajúcej. Pri vzťahu sa mení jeho kvalita, intenzita i samotné nazeranie zo strany držiteľa. Dôležitý je východiskový bod. Zmena sa potom pociťuje vzhľadom na tento počiatkový stav – ako zhoda alebo nezghoda s východiskovým bodom. Medzi participantmi existuje sledovaný vzťah alebo sa nastoľuje nový vzťah daného charakteru, prípadne sa mení jeho kvalita. Vo väčšine prípadov je súčasťou konštrukcie prvok indikujúci takú zmenu. Možno tu teda sledovať existenciu a trvanie posesívneho vzťahu (vzťah pretrváva, súčasne nezaniká), vznik posesívneho vzťahu (do vzťahu vstupujú entity, medzi ktorými takýto vzťah predtým neexistoval), zánik existujúceho posesívneho vzťahu (resp. obdobný vzťah zanikol už predtým). Toto chápanie závisí aj od okamihu nazerania, pri ktorom sa berie do úvahy

parameter časový a už spomínaná zhoda alebo nezhoda s východiskovým bodom, pričom protikadnými členmi je vznik a zánik posesívneho vzťahu. Takéto vymedzenie zmeny sa viaže na význam disponovania, ktoré sa chápe ako variant posesívneho vzťahu. Je to časovo obmedzený vzťah, pričom disponentom môže byť iba osoba. Ak nahliadame na vzťah vlastníctva ako na reláciu zaradenú do času, potom možno vyčleniť:

2.2.1 vznik posesívnej relácie medzi posesorom a posesom (vznik nového vzťahu s významom „získať do vlastníctva“) – východiskovým bodom je neexistencia posesívnej relácie; novovzniknutou situáciou, ktorá sa chápe ako zmena, je nadobudnutie entity do vlastníctva posesorom (nerozlišujeme výsledok, ktorý danej situácii predchádza a zasahuje do aktuálneho stavu, teda akým spôsobom posesor danú entitu do vlastníctva nadobudol) v období bezprostredne predchádzajúcom pred sledovanou situáciou; význam nadobudnutia a teda vznik nového, aktuálneho posesívneho vzťahu je ako jeho signifikátorom podopretý prítomnosťou exocentrickej lexémy *už*, z adjektív je to *nový* a intenzifikujúce adjektíva *novší*, *najnovší* – ...**nový majiteľ mal iba peniaze, ale nie rutinu...**; *Máš novú košeľu...*; *Zasa máte novú kravatu.*; *už má dva tituly*;

2.2.2 trvanie posesívnej relácie medzi posesorom a posesom – týka sa entít, vlastníctva ktorých sa posesor nechce alebo nemôže (z akéhokoľvek dôvodu) vzdať a teda k nim nemení svoj vzťah, prípadne ich vlastníctvo nie je obmedzené; v tomto prípade sa vlastnícky vzťah konštatuje; signifikátorom významu trvania je adjektívum *staronový*, prípadne výrazy *ešte*, *stále*, *doteraz*, *doposiaľ* a pod. – *Našťastie k tomu nedošlo a vila je v majetku rodiny Kuskovcov doposiaľ.*; *Pre tých Indiánov, ktorí ešte stále vlastní svoju pôvodnú pôdu je najdôležitejšou témou ich suverenita...*;

2.2.3 zánik posesívnej relácie medzi posesorom a posesom (ukončenie vzťahu s významom „už nemám, nevlastním“) – východiskovým bodom je existencia posesívneho vzťahu medzi posesorom a posesom, vzhľadom na ktorú vzniká nová situácia – zánik posesívneho vzťahu (mimojazykové skutočnosti zániku nie sú v zornom poli nášho vymedzenia), ktorého iniciátorom môže a nemusí byť samotný posesor; sémantickým signálom zániku posesívneho vzťahu je predovšetkým prítomnosť negácie v predikácii (nemáť, nepatriť, nevlastniť) a lexém *už*, *viac* (môže tu byť prítomný i zmysel obsiahnutý ako výsledok pri slovesách *stratiť*, *predať*, *ostať bez* a pod.); konštatuje sa vlastne neexistencia posesívneho vzťahu, posesívny vzťah už nie je aktuálny; neexistenciu posesívneho vzťahu, zánik vlastníctva dokazuje aj použitie préterita a príslovy *raz*, príp. adjektív *bývalý*, *predošlý* – *Mala som raz takú sukňu...*; *Z príbuzných nemala už nikoho.*; *Hore v knižnici je vraj celá galéria bývalých majiteľov tohto kaštieľa.*; *...a čo si mala, už nemáš*; *Jackson už nevlastní Neverland.*

Používanie častíc v týchto spojeniach je prejavom subjektívizácie výpovede, zainteresovanosti na vyjadrenom vzťahu medzi posesorom a vlastnenou entitou, viažu na seba komunikačnú váhu výpovede. Nekonštatuje sa „holý“ posesívny vzťah, ale práve jeho modifikácia, ktorá sa vysúva do popredia, centra výpovede.

2.3 Existencia posesívneho vzťahu – neexistencia posesívneho vzťahu

V centre tohto protikladu je negácia, popieranie, popretie vyjadrené gramatickým záporom alebo logickým popretím výpovede. Negáciu tu chápeme v užšom zmysle, teda ako negáciu jazykovú vyjadrenú istými jazykovými prostriedkami. Rovnako nerozlišujeme pojem negácia a zápor (ani nevyčleňujeme jeho sémantické odtienky – napr. nesúhlas, odpor a pod.). Sémantickým základom vyjadrenia posesívneho vzťahu je konštatovanie existencie vlastníctva (kladná výpoveď). Relácia príslušnosti sa v tomto prípade chápe pozitívne. Na druhej strane je konštatovanie neexistencie posesívnej relácie medzi posesorom a posesom. Negácia vo vzťahu k vyjadreniu posesívnosti (ako kladu) je príznakovým členom. Preto sa pri uvedenom protiklade zameriame práve na konštrukcie popierajúce posesívny vzťah, príslušnosť. Sémantickým príznakom je tu negácia významu „byť vlastníkom, vlastniť“ vyjadrená formálne prostredníctvom slovo tvorného záporu. Ten sa prvorado realizuje v slovesných tvaroch prostredníctvom záporovej morfémy *ne-*. V sledovaných konštrukciách je prítomný prefix *ne-* v predikáte *nemať* (a vo všetkých jeho synonymách) a zasahuje všetky parciálne významy tohto verba (*nedisponovať, neprisluchať, nenosiť, nedržať, neprechovávať, nebyť v príbuzenskom/sociálnom vzťahu, neobsahovať*). Okrem predpony *ne-* môže byť v rámci členského záporu prítomná aj častica *nie* (predovšetkým pri slovese *byť*). Negácia vlastníckeho vzťahu (či vzťahu príslušnosti) je však prítomná aj v mennom vyjadrení posesívnych vzťahov. Najvýraznejšie sa prejavuje v adjektívach utvorených pomocou prefixu *bez-*, ktoré stoja paralelne k väzbám s predložkovým genitívom (s predložkou *bez*). Popretie príslušnosti môže vyjadrovať aj konštrukcia s datívom, s neurčitým popieracím zámenom (tu je prítomná záporová morféma *ni-*) a determinácia prostredníctvom adjektíva *cudzí* s významom „patriaci inej osobe, inému kolektívu“ ako opozitum adjektíva *vlastný*.

Zápor sa môže vyjadriť iba k známej skutočnosti. Popierať možno len to, čo už bolo vyjadrené (o čom sa už hovorilo). Negácia ako kategória má teda textový charakter (porovnaj Bajzíkova, 1987, s. 38) a jej jadrom sa môže stať aj jediná časť slova, napr. nesamostatná častica *nie* – napr. *Ten kabát je tvoj? – Nie je; Tento ujo má okuliare a tento nie*.

Morfologickým signalizátorom vyjadrenia nedisponovania, resp. neexistencie posesívneho vzťahu sú dominantne morfémy *ne-* a *bez-*. Tie vyjadruje negáciu slovo tvorne v spojení so základom. Negácia sa potom realizuje buď na predikáte, alebo na adjektívnom tvare. Samotná morféma *ne-* vyjadruje protiklad, samostatná častica *nie* popiera platnosť predchádzajúcej výpovede. V tom sa vidí rozdiel v stupni ich výrazovej sily (pozri Bajzíkova, 1987). V rámci predikatívneho vyjadrenia sa neguje sloveso *mať* (a jeho sémantické koreláty), príp. verbum *byť*, pri ktorom sa negácia realizuje samostatnou záporovou časticou *nie*. Tu však musí byť záväzne doplnený posesor projektujúci sa v zámennom datíve alebo v posesívnom adjektíve či zámene – *nemala muža, sestričku, brata/ ani len jeden svojský hlas; Všetci tí pekní mládenci okolo stola i s mladým zaťom nemajú ľudské nohy, ale konské kopytá!; Zuna mi nikdy nepatrila.; Veď je nie tvoj!*. Niekedy sa vyjadrenie negácie kumuluje v jednom prejave – *Hlava mu nepatrí. Tá hlava, čo mu sedí na krku, nie je jeho. Cudzia hlava!* Ak sa v konštrukcii navyše použije vymedzovacie zámeno *nič* – *nič nemal*, príp. ďalší modi-

fikujúci výraz *viac, nič, už nič, viac nič, dávno nič*, zápor sa zdôrazňuje až po najvyššiu mieru – *Toho, čo nič nemá, pád koruny netrápi; Šelma sedliak nemal už nič na svojom bydle, kremä jednu kravu.*

Pri zápornom slovese *nemat'* stojí často substantívum v akuzatíve. Takéto vyjadrenie záporu sa chápe ako nepríznakové – *...vláda nemá peniaze na vyplácanie odškodného...; Susedov Tóna nemala, lebo sa s nimi nestýkala.* Ak sa pri predikáte *nemat'* objaví substantívum v genitíve, výraz sa pociťuje ako expresívnejší. V tomto prípade sa hovorí o záporovom genitíve, ktorý má podľa F. Mika (1962, s. 176) „často príchut' ľudovosti a literárnosti“ a používa sa zámerne ako archaizmus – *...posud hodinek nemajú...* (pozn.: valasi); *Tóna nemá ani izby.* Používa sa i v prípadoch, v ktorých sa cíti ako menej zvyčajný, napr. pri menách osôb – *Matere už nemal..., nemal som ani ženy, ani detí.* Väzba so záporovým genitívom vyjadruje krajný prípad implicitne obmedzenej kvantity, teda nulové, nijaké množstvo vecí, popiera množstvo i jednot'. Genitív podmieňuje zápor pri slovese, ktorý už sám osebe vyjadruje neúčasť. Použitím genitívu sa zápor pri slovese zosilňuje. Substantívum v genitíve býva doplnené zdôrazňovacími časticami a prívlastkami (*nijaký, jediný, taký, ten* a pod.), príp. zápor pri substantívach zosilňuje deminutívnosť alebo singulativnosť. (Miko, 1962, s. 173 – 175) Záporový, partitívny genitív sa uchováva vďaka ustálenosť niektorých prípadov, predovšetkým pri výrazoch s preneseným významom – *Tvoj otec nemá srdca.*

Negatívny význam v nadväznosti na posesívny význam vyjadruje aj spojenie predložky **bez a genitívu** – *...začali nacvičovať (...) bez aparatury, (...) v bytoch rodičov...; ...Kysuca (...) vodu má čiernu ako noc a je tam bez dna..* Paralelu k nim tvoria adjektíva s prefixom *bez-* (*človek bez ruky – bezruký človek*). Slová tvorené pomocou prefixu *bez-* sa vyznačujú svojou sémantikou. Vyjadrujú negatívnu posesívnosť, teda neovládanie, nedisponovanie tým, čo označuje ich substantívny základ – typ *bezdetný* (=nemajúci deti), *bezzubý* (=nemajúci zuby).

Neexistencia posesívneho vzťahu nemusí byť vyjadrená len prostredníctvom priamej negácie. Môže sa vyznačovať z významu členov tvoriacich danú konštrukciu. Takto vyjadruje negatívny posesívny vzťah popieracie neurčité zámeno *nič* s významom „neprislúchajúci nikomu“. Samotné zámeno svojou sémantikou negáciu intenzifikuje a vyjadruje krajný prípad obmedzenia vlastníctva – *...aby sa jej nemohli dotknúť ničie ruky.* V záporovom výraze *nič* práve predpona *ni-* je prostriedkom zosilňujúcim zápor a obdobne ako morféma *ne-* vyzdvihuje z hľadiska aktuálneho členenia výpovede jej jadro. Význam adjektíva *cudzí* „patriaci inej osobe, inému kolektívu“ sa realizuje vo vyjadrení predmetného vlastníctva a sociálnych vzťahov – *Pomáham opatrovať cudzie deti, keď nemôžem mať svoje.; A Valghata vie, že cudzí plod choval?; Plakala nad hriechom, že jej prichodí prisvojiť si cudzie, čo si nezarobila tvrdou prácou rúk...* Špecifikom sú konštrukcie, ktoré negáciou vyjadrujú práve opačný význam, teda konštatujú existenciu posesívneho vzťahu, alebo naopak kladom vyjadrujú záporný význam – *Čo máš päť rokov?* (= nemáš), *Hádam nemáš času?!* (= máš). Kladné či záporné prostriedky sú formálne. Predstavujú rečnícke otázky, ktoré už v sebe zahŕňajú odpoveď.

2.4 Neutrálne posesívne vyjadrenia – príznakové posesívne vyjadrenia

Pozadím vyčlenenia protikladu neutrálnosti – príznakovosti posesívneho výrazu je rozdiel medzi intelektuálnou a emocionálnou informáciou. Intelektuálna informácia je predovšetkým komunikát, obsahujúci a sprostredkujúci skúsenosť, poznatok, znalosť. Jej opakom je emocionálna informácia, prenášajúca citový a psychický postoj človeka k prostrediu a k vlastnému životu. Vyčlenenie tohto protikladu sa teda viaže na pragmatickú rovinu vyjadrovania. Tu sa na neutrálne posesívne formy navrstvuje vyjadrenie vzťahu vypovedajúceho k vypovedanej skutočnosti. Intenzita prežívania vzťahu subjektu k inej entite (objektu alebo subjektu) je úmerná stupňu jeho zainteresovanosti na tomto vzťahu. Na intelektuálny hodnotiaci prvok, ktorý je spojený s kogníciou sa navrstvuje emocionálny prvok. Ten je z hľadiska objektívnej klasifikácie denotátu irelevantný. Dôležitým paradigmatickým faktorom je používateľ jazyka, ktorý vnáša do výrazu komponent vyjadrujúci emocionálny vzťah. Ten je potom základom kladného alebo záporného hodnotenia prvku/entity. Toto hodnotenie sa aktualizuje v kontexte. Za takýto komponent môžeme považovať napr. zámeno v oslovení – honoratív, posesívny datív a ďalšie.

V nasledujúcom výklade si všimneme predovšetkým množinu príznakových členov, teda konštrukcie, na ktoré sa navrstvuje expresívny a emocionálny prvok. Podľa B. Bednářkovej (1998, s. 46) sa subjektívna textová rovina, prostriedky ktorej vnášajú do textu prejav osobného postoja či vzťahu autora k obsahu komunikátu či k výrazovej stránke výpovede, autorovej záujmovej účasti, angažovanosti v komunikačnom akte realizuje prostriedkami tzv. tretieho syntaktického plánu. Sú to spôsoby a prostriedky, ktoré majú schopnosť indikovať a implikovať postoj hovoriaceho k obsahu výpovede či jeho časti. Príznakovosť sa aj v posesívnom vzťahu realizuje predovšetkým na rovine pragmatiky.

Podľa G. Horáka (1963, s. 78 – 81) prídavné meno **vlastný** vyjadruje posesívny vzťah, ktorý je konkretizovaný kontextom, zastupujúc príslušné privlastňovacie zámeno. Môže však posesívny vzťah, ktorý je vyjadrený posesívnym zámenom, zdôrazňovať a tento zdôraznený vzťah možno (oproti iným posesívnym adjektívam) stupňovať. V tom prípade sa vyjadrenie hodnotí ako expresívne – *Keď prišiel domov z vojny, vlastná vlastnučká sestra ho sotva mohla poznať.; (...) akoby tá hrôza bola mimo jeho najvlastnejšej skutočnosti, videl ju len, ako sa pred ním odohrávala.* Pri inverznom použití sa príznakovosť vyjadrenia ešte zintenzívňuje – *...ty veľkosť vlastnú svoju nevidíš.*

Pri **posesívnych zámenách** sa príznakovosť prejavuje napríklad v ich lexikalizovaní a preberaní významu slov, ktoré nahrádzajú. To je prípad ustálených slovných spojení, ktoré vyjadrujú prípitok, blahoželanie vo význame „zdravie“ – *na vaše*. Sémantická väzba medzi referentom a privlastňovanou entitou môže byť citová. Posesívne zámená nemusia nevyhnutne vyjadrovať len objektívne vlastnosti entity vyjadrenej substantívom, ale môžu popisovať priamy vzťah medzi individuum a centrom jazykovej situácie. Môžu vyjadrovať rešpekt, úctu (to je prípad honoratívu). Na stupnici dvoch protikladných pólů (pozitívneho a negatívneho) hodnotenia výpovede sa s pozitívnym hodnotením spájajú zámená prvej osoby singuláru a plurálu. Zámená druhej a tretej osoby predstavujú zónu negatívneho hodnotenia. Ak si všimneme vzťah komunikanta k obsahu výpovede, potom použitím zámennej formy pre prvú osobu sa

manifestuje prevažne kladná zainteresovanosť na tom, čo subjekt považuje za blízke, s čím sa stotožňuje – *To je môj sokol!*; *Môj dedo vám to dosvedčí!*; *Nesieme vám nášho horniackeho vína*. Pri výbere druhej osoby sa vyjadruje väčšinou záporný vzťah a neexistencia vlastníckej zviazanosti s posesom. *Bodaj by ste sa aj s vaším mlynom prepadli!*; *Aj tvojim blízkym nech sa tak stane!*. Ak je posesorom osoba, ktorá sa na komunikácii nezúčastňuje, pri vyjadrení posesívneho vzťahu eminent a percipient na identifikáciu významu používajú formu tretej osoby singuláru alebo plurálu. Pri použití tejto formy ide o vyjadrenie záporných i kladných vzťahov rovnako, prípadne sa takto označuje vlastníctvo všeobecne – *...jeho ruka pevne zvierala ťažký vyblýskaný meč*; *Jeho žena sa zjavne nepotešila touto odpoveďou...*; *Už sa zmietal v jej náručí.*; *...keď sa chytil kľučky ich domu*.

Pri sledovaní príznakovosti vyjadrenia je potrebné pristaviť sa aj pri konkurencii reflexívneho posesívneho zámena *svoj* a osobných posesívnych zámen. Tento jav nie je v jazyku neznámy. V súčasnosti sa objavuje predovšetkým pod vplyvom prevahy adresných textov v oblasti masovej komunikácie (i pod vplyvom cudzích jazykov, ktoré operujú s kategóriou tzv. určenosti), ktoré sa obracajú k masovému publiku, ale snažia sa vytvoriť dojem, že jedinca chápu individuálne. Reflexívum tu často nahrádza zdvorilostné *váš*. *Svoj* tu pôsobí nepríznakovo a univerzálne, *váš* je individualizované – *...aktivujte si vašu Nákupnú kartu aj ako platobnú*; *Vyberte si týždeň vašich správnych nákupov, ktoré sa oplatia...*; *Posielajte prázdne SMS správy na číslo vášho favorita a vyhrajte športové BMW Z4!* Zámeno *tvoj* sa v bežnej reči hodnotí ako neutrálne. Môže sa však spájať s ironizáciou a hodnotiacim postojom hovoriaceho (doklady z internetu) – *Začal si prvý s tými tvojimi argumentami*; *Erika teda už si fakt neskutočne trápna s tými tvojimi „sexi“ rozhovormi, článkami, titulkami v novinách...*; *Ahojky, mohol by si pls spraviť niečo s tými tvojimi ikonkami?*; *Dokedy si teda budeš stáť za tými tvojimi naivnými hlúposťami?*

Vo vzťahu zámen *svoj* a *môj* sa najmä v spontánných ústnych prejavoch dáva prednosť privlastňovaciemu zámenu *môj*, čo je spôsobené vplyvom expresivizácie. Jeho používanie je príznačné pre kontexty, v ktorých „jde mluvčimu o vyjádrení integrity své vlastní osobnosti a svého existenčního pole“ (Čmejrková, 2003, s. 190). Prezentuje sa predovšetkým vo výrokoch o duši, vlastnom živote, rodine, peniazoch, kamarátoch, kolegoch, priateľoch, vlasti, vlastných fyzických výkonoch a materiálnych, ako aj duchovných výtvoroch – *Počas môjho pobytu na Haiti som pochopila, že túžba pomáhať tým, ktorí sú v núdzi, nie je zárukou skutočnej pomoci.*; *Musím naozaj poďakovať mojej kolegyni Ivone, že mi nechala dve krabičky týchto tabletiék.*; *So športovou kariérou som sa však čoskoro rozlúčil kvôli mojím novým záľubám*. Použitie zámena *jeho* v pozícii reflexného zámena *svoj* signalizuje sociokultúrny alebo osobný odstup od vypovedaného. Náznak odstupu sa prejavuje rôznou intenzitou. Osobné posesívum niekedy signalizuje určitú príznakovosť, napríklad pejoratívny postoj hovoriaceho – *...lenže on s tým jeho imidžom ani nič iné nemôže robiť ... Lebo by si nezahral ani jeden flop*.

K príznakovým prostriedkom posesivity vo vzťahu k zámennému posesívnemu vyjadreniu možno zaradiť **posesívny datív**. Osobné zámená v datíve sa používajú vo funkcii posesívnych slov v citových výpovediach. Napr. *Syn sa im nevydaril*. – ich syn; *Povedali ste, že vám umrela teta*. – vaša teta; *Zašpinil ti zošit*. – tvoj zošit; *Od choroby*

jej vypadali vlasy. – jej vlasy; *Roztrhla si sukňu.* – svoju sukňu; *Pripravil som si peniaze.* – svoje peniaze; *Oholil si bradu.* – svoju bradu; *Oči mu znova ožili.* – jeho oči. Datív vlastníka je možné synonymne nahradiť genitívom vlastníka alebo posesívnym adjektívom, respektíve posesívnym zámenom. Zatiaľ čo tieto genitívne väzby sú štylisticky bezpríznačkové, datív sa chápe ako citovejší – *...dieťa mi umiera...*; *Syn sa ti chce ženiť.* Je nutné podotknúť, že pri konštrukciách s posesívnym datívom do hry vstupuje širší kontext a konkrétne lexikálne obsadenie syntaktickej konštrukcie.

Príznačkovosť sa môže vyjadriť i na úrovni formy. Možno tu hovoriť o syntaktickej expresívnosti (vyjadrenej slovosledom). Tá sa prejavuje predovšetkým prostredníctvom inverzie. Ak hodnotíme konštrukcie z pohľadu pozície jej členov, potom sa ako príznakový člen javí predovšetkým inverzná pozícia v atributívnej determinatívnej syntagme. Príznačková je postpozícia posesívneho adjektíva a pronomina v úlohe zhodného prívlastku v posesívnej konštrukcii a antepozícia v spojení s genitívnou väzbou.

Postavenie pred nadradeným substantívom pomenúvajúcim vlastnú entitu je nepríznačkové, ak je uvedené substantívum rozvítené posesívnym adjektívom a pronominom. Takéto menné vyjadrenie posesívnosti je frekventované a patrí k základným formám. Postpozícia tesného zhodného prívlastku sa chápe ako príznaková poloha, dnes sa vyskytuje v obmedzenom rozsahu a za istých syntakticky presne vymedzených podmienok (napr. v terminológii, vo vokatívne, v expresívnych konštrukciách, pri dôraze). Prípady ako *...Zeus (...) vám k nohám zložil moc by svoju a blesky vložil v biele rúčky vaše.*; *Mnoho očakávame od mladého básnika nášho...*; *Mohol mať okolo sedemdesiat rokov, aspoň dlhé šedivé vlasy jeho svedčili o tak vysokom veku.* je teda nutné hodnotiť ako príznakové či už na úrovni aktualizácie výrazu, alebo jeho emocionalizácie. Inverzia tesného zhodného prívlastku vyjadreného posesívnym adjektívom a pronominom je častejšia v staršom jazyku – *Za zlé nám to majú susedia naši...* (1847/8); *Metód po Smrti Brata swého za Arcibiskupa morawského a panonského ustanowení Roku 868 z Rímu do Morawi sa nawrátil.* (1842); *Noema z Manželkú, jeho troch Sinow a Manželki jejích.* (1852); *...osvedčil som, že nemám úmyslu hlavate zastávať sa návrhov svojich.* (1891); *Zaujal-li sv. Cyrill sídlo svoje?* (1900).

Pri spojení dvoch substantív genitívnou väzbou je v postpozícii tá časť výpovede, ktorá prináša niečo nové, konkrétnejšie, čo bližšie určuje nadradené substantívum. Substantívum v postpozícii možno chápať ako aktualizáciu výrazu. Práve kontaktnou postpozíciou vyjadrujú svoju závislosť nezhodné prívlastky vyjadrené genitívom. Inverzné postavenie v antepozícii nezhodného prívlastku sa chápe ako štylistická príznakovosť, resp. pozostatok staršieho slovosledu (typ *lásky hlas*; *Otca Nebeského hlas*).

2.5 Vyjadrenie posesívneho vzťahu – nevyjadrenie posesívneho vzťahu (homonymné konštrukcie)

Posesivita nachádza svoje vyjadrenie v špecifických jazykových jednotkách (lexikálnych, slovtvorných a pod.), či už je spracovaná pojmovou prostredníctvom osobného (forma adjektív, pronomín) a menného (tvar genitívu) prívlastňovania, alebo myšlienkovu s použitím predikácie (napr. posesívny datív, konštrukcie so slovesom *BYŤ*). Posesívny vzťah sa môže fixovať na výraz, prípadne sa len vyzozumieva. Význam príslušnosti sa však v niektorých prípadoch zastiera, vznikajú homonymné konštrukcie

s rôznymi sémantickými posunmi. V uvedenej opozícii sú príznakové práve konštrukcie, ktoré využívajú posesívne formy vyjadrujú iné (neposesívne) významy.

Zrejme najvýraznejším predstaviteľom homonymnej konštrukcie je posesívna kópula, ktorá tvorí základ frazeologických jednotiek. Ich jadro tvorí verbum *mať*, ktoré v spojení s ďalšou jednotkou (príp. ďalšími jednotkami) vyjadrujú istý ustálený význam. Možno ich teda z hľadiska posesívnosti považovať za sémanticky vyprázdnené. Celostný význam frazémy je význam, ktorého nositeľom je frazéma ako celok. V súvislosti s jeho povahou sa hovorí aj o sémantickej transformácii či obraznosti, prenesenosti alebo metaforickosti (figuratívnosti) významu frazémy. Celostný význam vzniká vo vzájomnej súhre miery frazeologizácie spojenia, jeho konštrukčných daností aj ustálenosti. Popri frazémach s celostným významom, ktorý sa nazýva aj globálnym, vyzdeľujú sa aj frazémy s tzv. neglobálnym významom (keď sa význam celej frazémy zreteľne opiera o významy niektorých komponentov). Podobne ako lexikálny význam aj význam frazém má štruktúrny charakter. Jadro celostného významu frazémy tvorí denotačná zložka, povaha denotácie je však vo frazeológii dosť neurčitá. Medzi najdôležitejšie zložky významu frazémy patria konotačné prvky, ktoré sú vo význame frazémy obligátne. Práve ich privilegované postavenie v štruktúre frazeologického významu podmieňuje istú nekonkrétnosť vecného denotátu frazémy. Príznačné sú napr. spojenia *mať muchy*, *mať na rováši* či *mať vôľu*. Tie sa hodnotia ako frazeologizované alebo lexikalizované spojenia, pri ktorých sa syntagmatická dvojčlennosť prezentovaná verbom *mať* a substantívom zmenila na lexikálnu jednočlennosť.

Posesívne adjektíva môžu vystupovať vo funkcii aktualizátorov frazeologickej jednotky – ...*Marta je otcova túlavá krv.*; *Povestný čertov človek, ktorý v šelmovských očiach pod hustými obrvami utajoval čarovnú silu*. K tvarom, keď použitá posesívna forma – posesívne zámená – nevyjadruje vzťah vlastníctva, treba priradiť i prípady typu *tie jeho poháre sa mi nepáčia* (=poháre, ktoré som od neho dostal); *tá tvoja šatka sa mi hodí* (=šatka od teba/ktorú si mi dal/a, ktorú som od teba dostal/a), *Chutia mi tvoje koláče*. (=koláče, ktoré si piekla), *Tu si sadni na môj kameň*. (kameň, na ktorom som doteraz sedel), *Mám tvoju fotku* (spojenie okrem vlastníctva môže vyjadrovať mám fotku od teba/ktorú si mi dal/daroval; mám fotku, na ktorej si zobrazený; mám fotku, ktorú si urobil).

Ak hovoríme o nevyjadrovaní posesívneho významu ako príznakovom člene zo sledovanej protikladnej dvojice, potom netreba opomenúť ani tie lexémy, ktorých forma vznikla na pozadí pociťovania vzťahu príslušnosti či vlastníctva. Ide o propriálnu lexiku. Posesívnymi sufixmi *-ov*, *-ova*, *-ovo*, *-in*, *-ina*, *-ino* ako príponami pôvodne menných adjektívnych tvarov sa tvorí celý rad geografických mien, pri ktorých do popredia vystupuje posesívny vzťah osoby, ktorej meno je v základe pomenovania príslušného objektu. Najstaršie doklady na tieto sufixy nájdeme v historických menách: *Kubín* (utvorený od osobného mena Kuba, príp. Jakub), *Unín* (Una), *Uňatín* (Uňata), *Kojatín* (Kojata), *Žilina* (Žila), *Pribylina* (Pribyla), *Vavriš* (Vavro), *Beňadiková* (Beňadik), *Paraštiná* (Paraska) a pod. V minulosti išlo zrejme o dosť produktívny spôsob tvorenia pomenovaní s touto motiváciou, ktorý mal v neskoršom vývine jazykovo väčšie predpoklady uplatniť sa a ktorý silne konkuroval paralelne existujúcemu zloženému spôsobu tvorenia posesívnych tvarov adjektív pomocou prípon **-jb*, **-ja*, **-je*. Ich živosť v praslovančine bola väčšia pri všeobecných podstatných menách než pri vlast-

ných substantívach. Formu pôvodne zložených adjektív si zachovali miestne názvy ako *Radvaň* (Radovanov), *Ždaňa* (zo starobylého slovanského mena Ždan), *Semiteš* (*Sěmitěch), *Trenč* (*Trenьk), *Lubča* (*Lubьk), *Zbudza* (*Sьbод-), *Boleráz* (*Bolerad+ь). Na základe vývinu samotného pomenovania objektu a na pozadí vonkajších mimojazykových okolností pomenovania (napríklad zmeny majiteľa), ale aj na základe vývinu samotného jazyka sa postupne stráca významová priezračnosť týchto pomenovaní spôsobená najmä irelevantnosťou pôvodného lexikálneho významu (v tomto prípade ide o zánik posesívneho vzťahu medzi pôvodným posesorom, vlastníkom, a posesom, vlastneným objektom).

Niektoré pomenovania využívajú formu spojenia posesívneho adjektíva a apelatíva, pričom však posesívne adjektívum nie je vo väčšine prípadov odvodené od osobného mena. Odkaz na posesívny vzťah (vlastníctvo) tu nie je vždy relevantný – *Katova studňa*, *Kňazova jama*, *Kňazov vršok* (ide o pôdu, ktorá v čase kolonizácie patrila najbohatšiemu kolonistovi, ktorý zároveň vykonával funkciu kňaza), *Macov vrch*, *Macova dolina*, *Horárova dolina* (pomenovanie deputátu horára), *Šarkanova diera*, *Rechtorovo* (školský pozemok, pole patriace správcovi školy), *Gubiarova diera* (jaskyňa, v ktorej sa skrýval zbojník Gubiar). Adjektívny tvar posesívneho charakteru tu v prípadoch ako *Katova studňa*, *Kňazova jama* a pod. nadobúdajú skôr vzťahový význam, sú prostriedkom identifikácie v množine podobných objektov (názvy sú z monografie J. Kršku, 2001). Tento stav súvisí so zvláštnym prípadom motivácie, ktorá súvisí s osobitým statusom prírod a s osobitosťou ich významu (oproti apelatívam). V pomenovaniach posesívneho typu vystupuje do popredia meno majiteľa obsiahnuté v názvoch objektov. Model vytvorený na vyjadrenie vlastníctva sa rozširuje na ďalšie typy podobného vlastníckeho vzťahu. Ten už zasahuje aj abstraktné konštanty zviazané s psychikou, časom či sociálnymi danosťami, ale i konštanty priestorové, teda miesto, geografický priestor. Vlastníctvo územia vzniklo narušením istého stavu, resp. ako výsledok nahradenia či vzniku nových vlastníckych vzťahov (ak sa daný objekt stal predmetom predaja, kúpy alebo dedičstva). Posesívny vzťah ako jav mimojazykovej, sociálno-kultúrnej, sociálno-ekonomickej skutočnosti je jedným z pomenovacích motívov pri onymii odrážajúcej vlastníctvo daného objektu. Avšak aj tu treba rozlišovať konštrukcie, pri ktorých korešponduje len forma posesívneho adjektíva, ktoré sa tu vyrovnáva so vzťahovým adjektívom (to sa napr. prejavuje pri hydronymii; prvotné je tu pomenovanie územia (napr. pole, roľa, lán, pozemok), ktorým potok preteká – hydronymum potom nemožno spájať s posesívnym významom).

S historickým posunom významu lexém, petrifikáciou morfém je spojený aj privlastňovací typ priezviska *Benedikovič* (z Benedikt), *Kovačovič* (z Kováč). Obdobne v priezvisku *Pavlov* už prípona -ov neoznačuje privlastňovanie (príp. v pôvodnom význame syna dotyčného). Tento tvar priezviska podľahol substantivizácii a pôvodný posesívny význam či význam označujúci príbuzenský vzťah sa zastrel. Rovnaký posun možno badať i pri sufixe -ský (s významom patriaci, prislúchajúci), ktorá historicky vyjadruje privlastňovanie osobám.

Osobné mená sú často súčasťou frazeologických výrazov. Posesívne adjektíva utvorené od vlastných mien tu spravidla nadobúdajú akostný alebo vzťahový význam. Sú prostriedkom kvalifikácie, ktorá je najčastejšie postavená na metafore alebo prirovnaní. Vo frazémach sa prevažne objavujú mená, ktoré je možné vnímať ako spoločný maje-

tok európskej kultúry. Sú to mená biblické (*Jóbova zvesť*), náboženské či mytologické (*Achillova päta*). Z biblických mien možno uviesť napr. meno *Adam*, ktoré sa vo frazémach využíva vo význame človek, muž a stáva sa symbolom napr. neoblečeného človeka – v *Adamovom rúchu* alebo praotca – *Adamovo pokolenie*. Vo význame neoblečenej bytosti sa používa aj meno ženského náprotivku *Evy* – ...*Zuna sa hnala vedľa mňa už iba v Evinom rúchu*... Frazémy typu *Nad hlavou mu visí Damoklov meč*; *Pyrrhovo víťazstvo* tu nevyjadrujú posesívnosť (Damoklov meč je synonymom trvalo hroziaceho nebezpečenstva, ohrozenia, proti ktorému je človek v danej chvíli zdanlivo alebo naozaj bezmocný; Pyrrhovo víťazstvo zasa vyjadruje víťazstvo dosiahnuté s veľkými stratami, príp. dosiahnuté veľmi ťažko, s mnohými obeťami), ale slúžia na vyjadrenie rôznych skutočností. Vlastné mená v nich prispievajú k plastickejšej intenzifikácii predstavy o vypovedanej skutočnosti, čo umožňuje ich široké komunikačné uplatnenie. Nevyjadrenie posesívnych vzťahov v prípade spojení posesívneho adjektíva a nadradeného substantíva má za následok, že posesívne formy sa tu už nechápu ako vyjadrenie individualizovaného privlastňovania, ale vyjadruje sa už význam vzťahový (*Milkin prípad* – prípad súvisiaci s Milkou), akostný (*Jóbova zvesť* – zlá, *Pyrrhovo víťazstvo* – ťažké), prípadne sa vlastný lexikálny význam adjektív môže úplne oslabiť (*Achillova päta*, *Evinom rúchu*); porovnaj Oravec – Bajzíkova – Furdík, 1984.

Formálne posesívne výrazy nevyjadrujúce posesívne vzťahy obsahujúce tvary posesívnych adjektív tvorených od základu vlastných (ale i všeobecných) mien sa objavujú aj vo vedeckej nomenklatúre. Predovšetkým sú to pomenovania na počesť nálezcu alebo odborníka na danú problematiku či skupinu objektov – *pečiarka Langeova*, *pošvovec Taylorov*, *hríb Dupainov*, *muchotrávka Vittadiniho* (termíny z mykológie), *limonka Gmelinova*, *vstavačovec Fuchsov Soóovov*, *stokráska Micheliho*, (termíny z botaniky); *Ohmov zákon*, *Pytagorova veta*, *Havlíkovo pravidlo*. Botanické a zoologické názvy sa tvoria na základe podobnosti (*kozia noha*, *myšič chvostík*, *bedlica Pilátova*, *hríb vlčí*, *okáň*, *roháč*) napr. so zvieratami, časťami tela, vecami. Príznak, ktorý je priamym podnetom na utvorenie ich pomenovanie teda nie je vyjadrením posesívneho vzťahu (pozri Horecký, 1982). Obdobne vystupujú posesívne tvary adjektív ako kvalifikujúce členy v uličnom názvosloví či v pomenovaní cien, pamätných dní a pod. Nevyjadrenie posesívnosti napriek použitej posesívnej konštrukcii môže vyplývať i zo širšieho kontextu – *Tóna nemá tváre*, *nemá bedier*, *nemá rúk*, *ani nôh*... (v zmysle je taká nenápadná, pre iných bezcenná, bezvýznamná).

Vydelenie formálnych (gramatických), sémantických a pragmatických (komunikačných) protikladných vlastností v rámci vyjadrenia kategórie posesívnosti je výsledkom zvoleného širokého chápania posesívneho vzťahu. Protikladné charakteristiky ako pojmové spracovanie (osobné, menné privlastňovanie) – myšlienkové spracovanie (použitie predikácie), vlastníctvo vyjadrené explicitne – vlastníctvo vyjadrené implicitne, vyjadrenie posesívneho vzťahu – nevyjadrenie posesívneho vzťahu (homonymné konštrukcie), odcudziteľnosť – neodcudziteľnosť, pozitívny vlastnícky vzťah/disponovanie – negatívny vlastnícky vzťah/nedisponovanie, neutrálnosť – príznakovosť, vyjadrenie vzájomného vzťahu – vzťah medzi entitami spojenými posesívnou väzbou nie je vzájomný, centrom výpovede je posesor – centrom výpovede je posesus, vyjadrenie „čistého“ posesívneho vzťahu – vyjadrenie aj iných vzťahov ako len posesívneho, dynamickosť – statickosť (niektorým z nich sme sa v príspevku venovali) naznačujú, že

je nutné chápať túto kategóriu ako komplexný pojem skladajúci sa z niekoľkých podkategórií.

Formálna realizácia obsahovej roviny obsiahnutej v základnom sémantickom modeli „posesor má posesum“ nemusí byť v jazyku vždy rovnaká. Na vyjadrenie posesívneho vzťahu existuje v jazyku množstvo špecifických foriem a ich použitie závisí od konkrétneho komunikanta, cieľa komunikácie i komunikačnej situácie.

Literatúra:

BAJZÍKOVÁ, Eugénia: Vyjadrovanie negácie v replikách dialógu. In: *Studia Academica Slovaca* 16. Prednášky XXIII. letného seminára slovenský jazyk a literatúra. Red. J. Mistrík. Bratislava: ALFA 1987. s. 37 – 48.

BEDNAŘÍKOVÁ, Božena: Kapitoly o posesivite. [Rigorózna práca.] Olomouc: Univerzita Palackého 1998.

BUZÁSSYOVÁ, Klára: Posesívny datív v slovenčine a ekvivalentné maďarské konštrukcie. In: *Slavica Slovaca*, 1980, roč. 15, č. 3, s. 261 – 280.

ČMEJRKOVÁ, Světa: Osudy zvrätneho posesívneho zájmena svůj. In: *Naše řeč*, 2003, roč. 86, č. 4, s. 181 – 205.

DANEŠ, František – HLAVSA, Zdeněk a kol.: Větné vzorce v češtině. 1. vyd. Praha: Academia 1981. 272 s.

DOLNÍK, Juraj: Lexikológia. Bratislava: Univerzita Komenského 2003. 263 s.

ELIÁŠ, Imro: O zámene svoj v slovenčine. In: *Slovenská řeč*, 1943, roč. 11, č. 10, s. 289 – 296.

GERLAKOVÁ, Alexandra: Genitív ako pád vyjadrenia posesívneho vzťahu v slovenčine. In: *Západoslovanské jazyky v 21. storočí. Zborník vedeckovýskumných prác.* Ed. P. Odaloš. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta UMB 2005, s. 32 – 39.

GERLAKOVÁ, Alexandra: Príznačnosť vo vyjadrení posesívnych vzťahov v slovenčine. In: *Západoslovanské jazyky v 21. storočí. 2. Ed. J. Svobodová – D. Svobodová – E. Höflerová.* Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě 2005, s. 55 – 61.

GERLAKOVÁ, Alexandra: Posesívnosť v toponymii odvodennej od osobných mien (na materiáli terénnych názvov z Muránskej doliny). In: *Varia XII. Zborník materiálov z XII. kolokvia mladých jazykovedcov, Modra-Piesok 4. – 6. 12. 2002.* Zost. M. Šimková. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 2005, s. 115 – 120.

GERLAKOVÁ, Alexandra: Lexikálno-sémantické protiklady kategórie posesivity. In: *Varia XIII. Zborník materiálov z XIII. kolokvia mladých jazykovedcov, Modra-Piesok 3. – 5. 12. 2003.* Zost. M. Šimková, K. Gajdošová. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 2006, s. 107 – 113.

GERLAKOVÁ, Alexandra: Vyjadrenie posesívneho vzťahu formou genitívu. In: *Varia XIV. Zborník materiálov z XIV. kolokvia mladých jazykovedcov, Nitra – Šintava 8. – 10. 12. 2004.* Zost. M. Olšiak. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, Nitra: Katedra slovenského jazyka FF UKF v Nitre 2006, s. 80 – 86.

HORÁK, Gejza: Pronominálna povaha slov cudzí a vlastný. In: *Jazykovedný časopis*, 1963, roč. 14, č. 1, s. 78 – 81.

HORECKÝ, Ján: Pomenovania motivované podobnosťou. *Studia Academica Slovaca* 11. Prednášky XVIII. letného seminára slovenský jazyk a literatúra. Red. J. Mistrík. Bratislava: ALFA 1982. s. 197 – 205.

- IVANOVÁ, Martina: Valencia statických sloviess. 1. vyd. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2006. 273 s.
- KAČALA, Ján: Systém jazykových kategórií. 1. vyd. Bratislava: Univerzita Komenského 2006. 156 s.
- Kategorija posessivnosti v slavianskych i balkanskych jazykoch. Otvet. red. Vjač. V. Ivanov. Moskva: Nauka 1989. 261 s.
- KRALČÁK, Lubomír: Analytické verbo-nominálne spojenia v slovenčine. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa 2005. 204 s.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Tretie, doplnené a prepracované vydanie. Bratislava: Veda 1997. 944 s.
- KRŠKO, Jaromír: Mikrotoponymá Revúcej v historických cirkevných dokumentoch. In: *Varia VI*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 1997, s. 138 – 144.
- KRŠKO, Jaromír: Terénne názvy z Muránskej oblasti. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied UMB 2001. 232 s.
- KRUPA, Viktor: Jednota a variabilita jazyka. Systémový prístup a tzv. exotické jazyky. Bratislava: Veda 1980. 168 s.
- LETZ, Belo: Inštrumentál s predložkou s. In: *Slovenská reč*, 1936/1937, roč. 5, s. 202 – 208.
- MAJTÁN, Milan: Z lexiky slovenskej toponymie. Bratislava: Veda 1996.
- MIHÁL, Ján: Zo slovenského pádoslovia. In: *Slovenská reč*, 1936/1937, roč. 5, s. 27 – 32, 71 – 81, 124 – 128, 172 – 178, 230 – 235.
- MIKO, František: Rod, číslo a pád podstatných mien. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1962. 256 s.
- Morfológia slovenského jazyka. 1966. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.
- ORAVEC, Ján: Voľné datívy vyjadrené zvrátnym zámenom si. In: *Slovenská reč*, 1975, roč. 40, č. 5, 275 – 283.
- ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia – FURDÍK, Juraj: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984.
- PÍTHA, Petr: Existuje datív posesívni? In: *Slovo a slovesnosť*, 1971, roč. 32, s. 301 – 311.
- PÍTHA, Petr: K syntakticko-sémantickému analýze slovesa patřit. In: *Slovo a slovesnosť*, 1980, roč. 41, č. 3, s. 192 – 197.
- ŠTĚPAN, Josef: Ke kategorii posesivity a jejímu stvárneňi v jazycích. In: *Slovo a slovesnosť*, 1985, roč. 46, č. 1, s. 20 – 27.
- ŠTÍCHA, František: Máme v sobě víc nenávisti, nebo lásky? (K jednomu typu přísuzování). In: *Naše řeč*, 2008, roč. 91, č. 4, s. 169 – 177.
- UHLÁR, Rudo: Záporný genitív v spisovnej slovenčine. In: *Slovenská reč*, 1933/1934, roč. II, č. 5, s. 121 – 127.
- VUŽŇÁKOVÁ, Katarína: Motivačný a slovotvorný význam slova v slovenčine. In: *Slovo o slove*. Zborník Katedry komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity, roč. 11. Prešov: Pedagogická fakulta PU v Prešove 2005, s. 51 – 61.